

Arme boeren en welgestelde buitenlui

KEES DE HOOG*

Het gaat goed met het platteland. De dorpen en het buitengebied zijn aantrekkelijke woongebieden geworden voor welgestelden. De werkgelegenheid neemt hierdoor toe, de welvaart stijgt. Bedreigde kernen lijken zich te herstellen. Maar het gaat helemaal niet goed met de boeren en tuinders in Nederland. Uit recent onderzoek blijkt dat meer dan veertig procent van de agrarische gezinnen een inkomen uit het bedrijf heeft dat onder de armoedegrens ligt. Daarnaast blijkt dat tien procent van de agrarische gezinnen zegt niet of nauwelijks te kunnen rondkomen. In deze bijdrage wordt nader ingegaan op de gevolgen van deze armoede voor het platteland.

(Bron: Sanne Kamp)

Onlangs zijn er twee onderzoeken afgesloten naar armoede bij boeren en tuinders. Het Landbouw Economisch Instituut (LEI) heeft in 1999 op basis van boekhoudgegevens van ongeveer duizend boerenbedrijven een rapport uitgebracht over de inkomensontwikkelingen in de periode 1995-1997. De leerstoelgroep Consumenten en Huishoudens van de Universiteit Wageningen heeft in mei van dit jaar een onderzoek afgesloten over de beleving van armoede in agrarische gezinsbedrijven. Dit onderzoek is gebaseerd op een schriftelijke enquête bij ruim vijfhonderd

agrarische gezinsbedrijven. In beide onderzoeken is armoede aan de hand van een sociaal minimum vastgesteld. Voor 1998 is dit minimum door de onderzoekers bepaald op 42.172 gulden. Dit bedrag is opgebouwd uit de volgende inkomensdelen: bijstandsnorm (24.613), ziektekostenverzekering (4.800), arbeidsongeschiktheidsverzekering (7.100) en netto/bruto-omschakeling belastingforfait (5.659). Naast het inkomen uit het bedrijf zijn ook andere inkomensbronnen, zoals het werken in loondienst en het verrichten van nevenactiviteiten, gezien. In

het Wageningse onderzoek is ook naar de subjectieve beleving van armoede gekeken. De respondenten hebben bijvoorbeeld zelf aan kunnen geven of zij met hun (gezins)inkomen kunnen rondkomen. Daarnaast is gekeken naar strategieën van agrarische gezinnen om armoede te voorkomen. Uit het LEI-onderzoek blijkt dat 44 procent van alle gezinnen een bedrijfsinkomen heeft dat onder de minimumgrens ligt. Indien ook andere inkomensbronnen worden gezien, zoals het werken in loondienst en het verrichten van nevenactiviteiten, blijkt 23 procent van de agrarische gezinsbedrijven onder het sociaal minimum te vertoeven. Uit het Wageningse onderzoek blijkt eveneens dat een vijfde van alle agrarische gezinsbedrijven een huishoudinkomen heeft, dus inclusief andere inkomensbronnen, dat onder het sociaal minimum ligt. Indien uitgegaan wordt van een subjectieve definitie van armoede, blijkt zelfs dat tien procent van de gezinsbedrijven niet of nauwelijks van hun totale gezinsinkomen kan rondkomen en aan de rand van een faillissement staat. Bovendien blijkt uit het Wageningse onderzoek dat de psycho-sociale problemen onder agrarische gezinnen omvangrijk zijn en dat daardoor het leefklimaat voor vele boeren en hun gezinnen zeker niet optimaal meer is. Ook blijkt dat de armoede niet gebonden is aan een bepaalde agrarische sector, zoals bijvoorbeeld de varkenshouderij of de fruitteelt. Armoede komt in vrijwel alle agrarische sectoren voor. Dit betekent dat deze armoede in agrarische gezinnen verstreckende gevolgen kan hebben voor de inrichting van het platteland en het behoud van het cultuurlandschap. Het is opvallend dat de Minister van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij de bestrijding van armoede in agrarische gezinsbedrijven geen prioriteit meent te moeten geven, terwijl daar wel alle aanleiding toe is.

OVERLEVINGSSTRATEGIEËN

Een aanzienlijk deel van het platteland maakt deel uit van het cultuurlandschap dat kenmerkend is voor Nederland. Een landschap dat bovendien in belangrijke mate tot stand is gebracht en in stand wordt gehouden door agrarische activiteiten van kleinere en middelgrote boerenbedrijven. Een landschap dat niet alleen van belang is voor de bewoners en voor

de productie van voedsel, maar ook voor de vele stedelingen die een groeiende behoefte hebben om hun schaarse vrije tijd op het platteland en in de natuur door te brengen. Door het wegvallen van subsidies, de lagere prijzen op de wereldmarkt en een strenger milieubeleid is het landbouwbeleid de laatste jaren sterk gewijzigd. Deze wijzigingen hebben ertoe bijgedragen dat verarming en armoede binnen de agrarische sector een structureel probleem is geworden. Door creatieve, individuele oplossingen van boeren en boerinnen zijn vele kleinere bedrijven in staat gebleken hun gezinsinkomen aanzienlijk te verhogen, waardoor het bedrijf kan blijven bestaan en het cultuurlandschap kan worden behouden. De kleine camping, de caravanstalling, de zorgboerderij, de verkoop van agrarische producten aan huis en het werken in loondienst van boeren en boerinnen vormen geen bedreiging voor het landschap. Deze activiteiten zijn voor de kleinere bedrijven geslaagde overlevingsstrategieën te noemen. Bedenklijk is wel dat sommige van deze nevenactiviteiten tot een zeer hoge werkdruk kunnen leiden en ook dat bepaalde activiteiten het landschap rond de boerderij kunnen

zuinigingen op het huishouden. In veel gevallen is er dan sprake van materiële en immateriële armoede. Een vorm van armoede die zeker niet gunstig is voor de ontwikkeling van het platteland.

Bezien we de positie van de kleinere bedrijven in het algemeen, dan kunnen we concluderen dat hun bedrijfseconomische positie lang niet in alle gevallen bepalend is voor hun voortbestaan. Het gaat bij het voortbestaan van de kleinere bedrijven vooral om hun vermogen om inkomen te verwerven uit andere bronnen dan de landbouw. Indien zij daarin slagen verandert weliswaar het karakter van het bedrijf, hun plaats op het platteland blijft echter behouden en daarmee ook het cultuurlandschap.

SCHAALVERGROTING

Problematischer voor het behoud van het karakter van het platteland is de financiële positie van de middelgrote agrarische bedrijven. Het blijkt dat juist bij deze middelgrote gezinsbedrijven velen niet meer rond kunnen komen van hun inkomen. Dat komt omdat in tegenstelling tot de kleinere bedrijven het nauwelijks

eerste gezicht lijkt deze ontwikkeling voor het platteland niet ongunstig te zijn. De grond blijft zijn agrarische bestemming behouden, het bedrijf blijft bestaan.

De schaalvergroting sluit aan bij het beleid van het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij (LNV). De opvatting van de beleidsmakers is dat alleen de grote bedrijven levensvatbaar zijn en het daardoor zonder subsidies kunnen stellen. Toch vormt juist deze schaalvergroting een bedreiging bij uitstek voor het behoud van het cultuurlandschap. De grote bedrijven zijn efficiënte bedrijven, die de concurrentie op de wereldmarkt aangaan. Het zijn ook bedrijven waarvoor de bescherming van het cultuurlandschap en het beheer van de natuur en het water niet de allerhoogste prioriteit hebben. Hierdoor ontstaat een paradoxale situatie. Enerzijds gelden de economische principes uiteraard ook voor het boerenbedrijf, anderzijds leiden deze economische principes tot een afbraak van de natuur en het cultuurlandschap. Bovendien biedt schaalvergroting op de lange termijn voor de boerenstand geen soelaas. De megabedrijven moeten op de vrije markt de concurrentie aangaan met megabedrijven uit de Verenigde Staten, Canada, Argentinië, Brazilië en Australië. Een concurrentiestrijd die wordt gekenmerkt door lage prijzen en overproductie en een wereldmarkt die geen productiebeheersing kent. Op den duur betekent het dat slechts de allergrootste bedrijven zich kunnen handhaven en dat de familiebedrijven die letterlijk en figuurlijk kenmerkend zijn voor (agraris) Nederland zullen verdwijnen. Dat deze ontwikkelingen ongunstig zijn voor het behoud van het cultuurlandschap behoeft geen nadere uitleg.

EEN OPLOSSING

We hebben geconstateerd dat de inkomens van boeren en tuinders achteruit gaan. Er is vastgesteld dat armoede in de landbouw geen onbekend verschijnsel meer is. We hebben de conclusie getrokken dat armoede kan leiden tot afbraak van het cultuurlandschap en wij verbinden daaraan de subjectieve gevolgtrekking dat hierdoor het platteland zal veranderen en wellicht zal verpauperen. Het huidige beleid van het Ministerie van LNV geeft weinig reden tot juichen. Schaalvergroting is nog steeds het toverwoord in Den Haag. De minister laat geen spreekbeurt voorbij gaan of hij wijst erop dat de boer als een ware 'homo economicus' zijn bedrijf dient te verkopen en stil moet gaan leven. Het gezegde 'de boer is arm en sterft rijk' wordt door velen onderschreven. Toch ligt een oplossing voor de hand. Er dient, plechtig geformuleerd, een nieuw sociaal contract tussen landbouw en samenleving te worden afgesloten. Dit contract dient de collectieve aspecten van de agrarische sector te onderstrepen. Het gaat om het behoud van de natuur, het cultuurlandschap en een belangrijk deel van de plattelandssamenleving. Voor dit behoud dient de overheid een passende beloning te geven. Rond de boerderij ontwikkelen vele agrariërs

Natuur en recreatie zijn belangrijk voor de nieuwe plattelandsbewoners. (Bron: Sanne Kamp)

aantasten en de aard van het bedrijf aanzienlijk kunnen veranderen. Een golfterrein met enkele 'holes' is geen aanwinst voor het landschap, net zomin als de grotere camping, de opslag van caravans buiten de schuur en de vestiging van een disco in de voormalige stallen van de boerderij. Bovendien kunnen sommige van deze nevenactiviteiten, bijvoorbeeld door een hoge bezoekfrequentie of door een toename van het transport en het verkeer, verstoringen werken op de natuur en het milieu. De strategie die voor de kleinere bedrijven het meeste rendement oplevert, is werken in loondienst. Werk dat overigens niet alleen als een overlevingsstrategie gezien dient te worden, maar ook als een vorm van emancipatie van agrarische vrouwen en mannen. De nevenactiviteiten vormen een tweede strategie die resultaat oplevert. Veel minder gunstig zijn de be-

mogelijk is binnen middelgrote bedrijven geslaagde overlevingsstrategieën te ontwikkelen. Door de hoge werkdruk van boer en boerin is het niet mogelijk om in loondienst te gaan werken. Ook de ontwikkeling van nevenactiviteiten is door deze hoge werkdruk geen eenvoudige opgave. Om het gezinsinkomen te verhogen wordt niet alleen bezuinigd op het huishoudbudget, maar ook op de uitgaven voor het bedrijf. Investerings worden uitgesteld, gebouwen worden niet meer onderhouden en de productie vermindert. Het betekent dat deze bezuinigingsmaatregelen grote gevolgen kunnen hebben voor de toekomst van de middelgrote bedrijven en dat de bedrijven in een neerwaartse spiraal terecht kunnen komen. In een aantal gevallen gaat het bedrijf failliet, veelal wordt het bedrijf verkocht aan een eigenaar van een groter bedrijf. Op het

nieuwe activiteiten, die niet alleen meer gebruikt worden voor landbouw- en voedselproductie. Deze activiteiten zijn gericht op recreatie, toerisme, zorgboerderijen, natuurbeheer, milieu- en waterbeheer, verwerking van producten op het bedrijf en de ontwikkeling van streekproducten. De boeren en boerinnen maken hierbij gebruik van hun kennis en van bestaande bronnen als grond, gebouwen, arbeid en kapitaal. Om deze bronnen te behouden en het cultuurlandschap te beschermen is het van belang de agrariërs te subsidiëren, want plattelandsonderhoud is agrarisch vakmanschap. Daarnaast is het mogelijk om op basis van deze 'license to produce' andere doelstellingen dan de schaalvergroting te verwezenlijken. Duurzaamheid, kwaliteit en biologische teelt sluiten naadloos aan bij de bescherming van het cultuurlandschap. Daarom is het de moeite waard de boer een passende beloning te geven als beschermer van het landschap.

Traditionele activiteiten worden uit het landschap verdrongen. (Bron: Sanne Kamp)

We kunnen ons afvragen of de overheid armoede bij boeren via subsidies moet bestrijden. We zijn van mening dat, uiteraard onder voorwaarden, dit het geval dient te zijn. Het milieu en de natuur hebben binnen het huidige overheidsbeleid terecht een hoge prioriteit. Door gerichte subsidies en belastingen tracht de overheid haar doelstellingen te bereiken. Het valt op dat de bescherming van het cultuurlandschap binnen het overheidsbeleid kennelijk een lagere prioriteit heeft dan de bescherming van de natuur. Voor de herinrichting van bijvoorbeeld de Veluwe en de uiterwaarden zijn miljoenen beschikbaar. Dit geldt ook voor landbouwgebieden waar de natuur van belang is. De boer krijgt een vergoeding voor de schade die de kolkans aanricht. De boer ontvangt een geringe subsidie als hij de nesten van Kievit en

grutto beschermt. Het cultuurlandschap van de Betuwe tot het Groene Hart kent deze absolute bescherming niet. Dit is merkwaardig, omdat we hier net als bij de natuur met een schaars goed te maken hebben dat bescherming behoeft. Daarom moet het cultuurlandschap een soortgelijke status krijgen als het natuurlandschap nu heeft. Daarom menen we ook dat de boer als beschermer van dit cultuurlandschap een passende beloning dient te ontvangen. Bij een ongewijzigd beleid leidt de armoede in agrarische gezinsbedrijven tot een afbraak van het platteland en tot verpaupering van het cultuurlandschap.

* Kees de Hoog is gezinssocioloog. Hij is verbonden aan de leerstoelgroep Consumenten en Huishoudens van de Universiteit, Wageningen.

Literatuurselectie

Everdingen, W.H. van, G.S. Venema en K.H.M. van Bommel (1999) *Agrarische gezinnen en hun inkomens. Is er sprake van armoede?* Den Haag: LEI.

J. Vinkers en K. de Hoog (2000) *De beleving van armoede in agrarische gezinsbedrijven*. Wageningen: Wetenschapswinkel Wageningen en Universiteit (rapport 165).

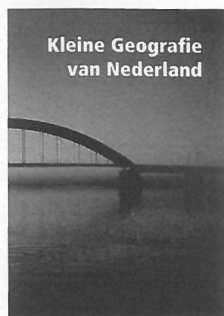
A. van Cooten, G. Venema, W. van Everdingen, K. van Bommel, J. Vinkers en K. de Hoog (2000) *Armoede in land- en tuinbouw*. Wageningen: Wetenschapswinkel Wageningen Universiteit (rapport 166).

J. Vinkers en K. de Hoog (Red.) (2000) *De stellingen van Wageningen*. Wageningen: Leerstoelgroep Sociologie van Consumenten en Huishoudens.

Nieuwe uitgave Kleine Geografie van Nederland

Nederland: water, molens en dijken. Dit is het beeld dat veel buitenlanders over ons land hebben. Natuurlijk is Nederland veel meer. Wat weet u eigenlijk over Nederland? Bent u geïnteresseerd in feiten en cijfers over Nederland, raadpleeg dan de *Kleine Geografie van Nederland*.

Al dertig jaar lang vervult de *Kleine Geografie van Nederland* een onmisbare rol in de beeldvorming over Nederland. Deze uitgave van het Informatie- en Documentatiecentrum voor de Geografie van Nederland was tot voor kort vooral gericht op gebruik in het onderwijs buiten Nederland, maar deze uitgave is nadrukkelijk ook bedoeld voor het Nederlandse onderwijs.

Meer informatie kunt u vinden op: www.knag.nl

Bestelinformatie:

Prijs KNAG-leden: f 22,00; niet-leden: f 28,00

Bestelcode: X/KGN/W

Bestelwijze

Dit artikel is uitsluitend te bestellen door het betreffende bedrag over te maken op Postbankrekening 13315 t.n.v. KNAG te Utrecht, onder vermelding van de bestelcode, het gewenste aantal exemplaren en uw volledige adres.